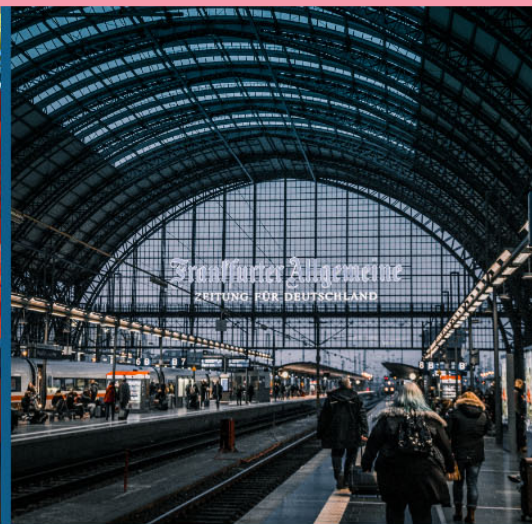

Наукові перспективи
Видавнича група

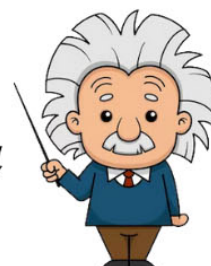
MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

*v rámci publikační skupiny
Scientific Publishing Group*

*Svazek LIII mezinárodní
kolektivní monografie*

Česká republika
2025

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. (Česká republika)
Středoevropský vzdělávací institut (Bratislava, Slovensko)
Národní institut pro ekonomický výzkum (Batumi, Gruzie)
Al-Farabi Kazakh National University (Kazachstán)
Institut filozofie a sociologie Ázerbájdžánu Národní akademie věd
(Baku, Ázerbájdžán)
Institut vzdělávání Ázerbájdžánské republiky (Baku, Ázerbájdžán)
Batumi School of Navigation (Batumi, Gruzie)
Regionální akademie managementu (Kazachstán)
Veřejná vědecká organizace „Celokrajinské shromáždění lékařů ve veřejné
správě“ (Kyjev, Ukrajina)
Nevládní organizace „Sdružení vědců Ukrajiny“ (Kyjev, Ukrajina)
Univerzita nových technologií (Kyjev, Ukrajina)
Mezinárodní poradenská společnost "Sidcon" (Kyjev, Ukrajina)
Evropské lyceum "Vědecké perspektivy" (Kyjev, Ukrajina)

v rámci publikační skupiny Publishing Group „ Vědecká perspektiva “

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek LIII mezinárodní kolektivní monografie

Česká republika
2025

International Economic Institute s.r.o. (Czech Republic)
Central European Education Institute (Bratislava, Slovakia)
National Institute for Economic Research (Batumi, Georgia)
Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)
Institute of Philosophy and Sociology of Azerbaijan National Academy of
Sciences (Baku, Azerbaijan)
Institute of Education of the Republic of Azerbaijan (Baku, Azerbaijan)
Batumi Navigation Teaching University (Batumi, Georgia)
Regional Academy of Management (Kazakhstan)
Public Scientific Organization "Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in
Public Administration" (Kyiv, Ukraine)
Public Organization Organization "Association of Scientists of Ukraine"
(Kyiv, Ukraine)
University of New Technologies (Kyiv, Ukraine)
International Consulting company "Sidcon" (Kyiv, Ukraine)
European Lyceum "Scientific Perspectives" (Kyiv, Ukraine)

within the Publishing Group "Scientific Perspectives"

MODERN ASPECTS OF SCIENCE

53-th volume of the international collective monograph

Czech Republic
2025

<https://doi.org/10.52058/53-2025>

ISBN 978-617-95474-1-6

UDC 001.32: 1/3] (477) (02)

C91

Vydavatel:

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.
se sídlem V Lázních 688, Jesenice 252 42
IČO 03562671 Česká republika
Zveřejněno rozhodnutím akademické rady

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. (Zápis č. 163/2025 ze dne 7. Frar 2025)

Monografie jsou indexovány v mezinárodním vyhledávači Google Scholar

Recenzenti:

- Karel Nedbálek** - doktor práv, profesor v oboru právo (Zlín, Česká republika)
Markéta Pavlova - ředitel, Mezinárodní Ekonomický Institut (Praha, České republika)
Iryna Zhukova - kandidátka na vědu ve veřejné správě, docentka (Kyjev, Ukrajina)
Savvas Mavridis - profesor na Mezinárodní řecké univerzitě v oddělení marketingu a cestovního ruchu, Veřejná instituce
(Sit Thessaloniki, Greece)
Yevhen Romanenko - doktor věd ve veřejné správě, profesor, ctěný právník Ukrajiny (Kyjev, Ukrajina)
Humeir Huseyn Akhmedov - doctor of pedagogical sciences, professor (Baku, Azerbaijan);
Oleksandr Datsiy - doktor ekonomie, profesor, čestný pracovník školství na Ukrajině (Kyjev, Ukrajina)
Jurij Kijkov - doktor informatiky, dr.h.c. v oblasti rozvoje vzdělávání (Teplice, Česká republika)
Vladimír Bačíšín - docent ekonomie (Bratislava, Slovensko)
Peter Ošváth - docent práva (Bratislava, Slovensko)
Oleksandr Nepomnyashy - doktor věd ve veřejné správě, kandidát ekonomických věd, profesor, řádný člen Vysoké školy
stavební Ukrajiny (Kyjev, Ukrajina)
Dina Dashevskaya - geolog, geochemik Praha, Česká republika (Jeruzalém, Izrael)

Tým autorů

C91 Moderní aspekty vědy: LIII. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2025. str. 639

Svazek LIII mezinárodní kolektivní monografie obsahuje publikace o: utváření a rozvoji teorie a historie veřejné správy; formování regionální správy a místní samosprávy; provádění ústavního a mezinárodního práva; finance, bankovníctví a pojišťovnictví; duševní rozvoj osobnosti; rysy lexikálních výrazových prostředků imperativní sémantiky atd.

Materiály jsou předkládány v autorském vydání. Autoři odpovídají za obsah a pravopis materiálů.

ODDÍL 8. PSYCHOLOGIE

- §8.1 АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНИХ АСПЕКТІВ ПІДГОТОВКИ МОЛОДІ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ (Купчишина В.Ч., Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Грубі Т.В., Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Чистяков С.А., Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького).....*497
- §8.2 ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА РОДИН ДО РЕІНТЕГРАЦІЇ ВІЙСЬКОВИХ ПІСЛЯ ВІЙНИ (Лупанов К.В., Державний некомерційне підприємство "Державний університет "Київський авіаційний інститут").....*510
- §8.3 СУБ'ЄКТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: СПРОБА СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ (Прищак М.Д., Вінницький національний технічний університет).....*522

ODDÍL 9. LITERÁRNÍ VĚDY

- §9.1 ІНТЕРМЕДІАЛЬНІСТЬ ЗБІРКИ «УЗДОВЖ ОКЕАНУ НА РОБЕРІ» ВАСИЛЯ МАХНА (Ганченко А.Ю., Одеський національний університет імені І. І. Мечникова).....*559

ODDÍL 10. PENÍZE, FINANCE A ÚVĚR

- §10.1 GLOBAL TRENDS IN THE FORMATION OF INFORMATION RESOURCES IN THE CONTEXT OF LAND TAX ADMINISTRATION (Desyatnyuk O.M., West Ukrainian National University, Krysovatty A.I., West Ukrainian National University, Tkachyk F.P., West Ukrainian National University).....*571

ODDÍL 11. HISTORIE A ARCHEOLOGIE

- §11.1 ФОРМИ І СПОСОБИ ВИКОНАННЯ БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ ВІЙСЬКОВИМИ ФОРМУВАННЯМИ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ У ВОЄННИХ КОНФЛІКТАХ 1950 – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1960 рр. (Кришній П.І., Національний університет оборони України).....*585

§8.3 СУБ'ЄКТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: СПРОБА СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ (Прищак М.Д., Вінницький національний технічний університет)

Вступ. Починаючи з кінця XIX ст., в науці про людину відбувається процес зміни парадигми буття людини, від класичної парадигми – парадигми «свідомості-Я» до парадигми «комунікативної свідомості» – парадигми «свідомості-«Я – Інший»», від монологічності європейського типу спілкування до діалогічного спілкування. Особливо цей процес активізувався у другій половині XX ст. та став початком етапу методологічного повороту на шляху подолання класичної парадигми та розкриття комунікативних засад сутності й розвитку людини [1].

Раціоналістичний, тоталітарно-імперативний світогляд, орієнтував людину на постійне перетворення світу у своїх інтересах за «законами розуму». Ірраціоналістичні тенденції ситуації Постмодерну відкидають абсолютизацію раціональності, нормативності, визначеності епохи Модерну та абсолютизують плюралістичні підходи в поглядах на світ та способах подолання кризи, яка викликана домінуванням класичної парадигми буття людини. Сьогодні значення набуває інший світоглядний підхід: людина повинна визначити «своє місце» в системі універсального світопорядку (природа, суспільство) та впорядкувати своє індивідуальне буття за його законами. Основою розв'язання проблем на цьому шляху стає комунікативність (взаємодія) як система «Я – Інший», діалог плюральностей та відповідний комунікативний консенсус.

Трансформація поглядів на сутність буття людини створює передумови для визначення комунікативності (взаємодії) онтологічною, телеологічною, аксіологічною основою буття людини та методологічною основою наукових (філософських, психологічних, педагогічних тощо) його досліджень.

Криза сутнісних засад буття людини, яка визначає історичний процес XX ст., не тільки загострила проблему «комунікативності буття», але і вивела на порядок денний питання суб'єктної ролі людини у процесі її взаємодії у світі. Іншою причиною підвищеного інтересу до можливостей людини бути суб'єктом буття стали інформаційна, технологічна та технічна революції XX ст.

Аналіз питання суб'єктності підтверджує те, що сучасні підходи до суб'єктності особистості, в більшості випадків, базуються на наративі «діяльність», який наряду, з наративом «свідомість-Я», призвів до дегуманізації буття людини, зокрема суб'єктного буття. Результатом концептів «філософії свідомості-Я» та «філософії діяльності» стали авторитарні, монологічні, раціоналістичні, технократичні тенденції, що призвели до кризових явищ (світоглядних, моральних, екологічних), які набули драматичної гостроти в XX ст.

Спроби сучасної науки про людину, особливо пострадянської, «гуманізувати» теорії особистості, зокрема теорії суб'єктності особистості, вставляючи в «тіло діяльності» та «тіло свідомості-Я» такі принципи як діалог, творчість, духовність, смисл, вчинок та ін., виявляються ілюзією та самообманом. Все це гальмує становлення суб'єктно-комунікативної теорії особистості [2; 3].

В своїх попередніх наукових пошуках ми визначили суб'єктність як онтологічну, телеологічну та духовно-смыслову сутність буття особистості [4].

Метою монографічної статті є дослідження компонентів онтологічного та екзистенційно-буттєвого вимірів суб'єктності особистості та аналіз суб'єктності особистості як системного та цілісного явища.

1 Онтологічні та екзистенційно-буттєві компоненти суб'єктності особистості

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek LIII mezinárodní kolektivní monografie

Комунікативність особистості. В історично-парадигмальному контексті становлення людини як суб'єкта свого буття, можливе тільки за умови подолання нею «кризи сутнісних основ буття людини», які визначалися класичною парадигмою буття людини, що базувалася на «свідомості-Я», свідомості людини монологічної та ствердженні комунікативної свідомості (свідомості-«Я – Інший»), свідомості «людини комунікативної (діалогічної)».

З іншого боку, аналіз комунікативності як онтологічної, аксіологічної та телеологічної основи буття людини та методологічної основи теорії особистості засвідчує певну «незавершеність», неповноту буття людини, які полягають в нечіткості визначення ролі особистості в системі комунікативної свідомості, комунікативного спів-буття, комунікативної взаємодії та комунікативності загалом. Не вистачає важливої характеристики, що визначає буттєвість людини – «людськість як самість», а з іншого боку, не вистачає характеристики, яка визначає джерело активності та взаємодії особистості, визначає «організаційний центр» та механізм саморозвитку особистості, які актуалізують людську самість. Психологія та педагогіка такою характеристикою визначають суб'єктність особистості.

Ключова роль суб'єктності в процесі комунікативності (взаємодії) особистості в світі, вимагає ґрунтовного дослідження сутності, змісту та розвитку суб'єктності особистості. Ефективним в цьому плані є комунікативний підхід до суб'єктності особистості, методологічною основою якого є «комунікативність», яка визначається нами як інтегративна якість особистості, що характеризується готовністю (прагненням та здатністю) до взаємодії з внутрішнім і зовнішнім світом, на основі якої особистість усвідомлює себе, відкриває та актуалізує свою онтологічну, аксіологічну та телеологічну самість.

Аналіз визначення понять «комунікативність» та «суб'єктність», результати дослідження комунікативної та суб'єктної проблематики буття людини, показують нерозривність явищ та понять «суб'єктність» та «комунікативність». Суб'єктність та комунікативність це дві взаємовизначені, взаємозалежні, взаємодоповнювальні інтегральні властивості буття людини.

На думку В. Татенка, суб'єктність, це той внутрішній інтенційно-потенційний стрижень, який дозволяє індивідові скористатися унікальною можливістю, наданою йому природою і суспільством, – увійти у взаємодію з ними й відтак ствердитися в онтичному статусі людини [5, с. 237]. С. Шеховцова характеризує суб'єктність як динамічне начало, яке не існує поза самою взаємодією – міжособистісною, соціальною, діяльнісною [6, с. 20].

З іншого боку, як зазначає Л. Велитченко, категорія «взаємодії відтворює міру прояву суб'єктності кожного його учасника», а система «суб'єкт – суб'єкт» є одиницею взаємодії [7]. А на думку В. Нікітіної, взаємодія є важливим аспектом внутрішнього буття означення та розвитку суб'єктності особистості. Розвиток і здійснення себе в системі відносин «Я – Я» складає суть процесу самовизначення особистості як суб'єкта [8, с. 53].

Як підкреслює Л. Скорич, прикладом того, що сутнісною та інструментальною основою явищ суб'єкт (суб'єктність) є комунікативне буття (комунікативність), що явище суб'єктності має комунікативну природу, може бути «перелік основних характеристик суб'єкта». Більша частина цих характеристик мають комунікативну природу, зокрема: суб'єкт – «передбачає наявність об'єкта»; «передбачає спрямованість, мотиви, ставлення до навколишнього, до діяльності, себе, саморегуляцію», суб'єктність – «визначається системою відносин з іншими людьми», «неподільна цілісність спілкування, діяльності, самосвідомості й буття;

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek LIII mezinárodní kolektivní monografie

«динамічне начало, яке не існує поза самою взаємодією»; «категорія інтерпсихічна» [9, с. 837].

В контексті суб'єктності особистості можемо говорити про відповідні функції комунікативності.

Онтологічна функція. Комунікативність (взаємодія) є своєрідною «буттєвою формою», середовищем, умовою актуалізації суб'єктних якостей (зокрема, духовності та внутрішньої свободи) особистості та суб'єктності загалом. Процес взаємодії, діалогу («—») між «Я» та «Іншим» актуалізує питання та відповідь про міру «Я» – «міру суб'єктності» особистості у комунікативній системі «Я – Інший».

Аксіологічна (духовно-сміслова) функція. Комунікативність за своєю природою є духовно-смісловою сутністю, саме це її різнить від різних форм комунікаційності та діяльнісного підходу. Адже в самій комунікативній системі «Я – Інший» вже закладено суб'єктну цінність як «Я», так і «Іншого». Діалог в системі «Я – Інший» є основою легітимації смислів, цінностей, легітимації в системі «істина-добро-краса». Саме тому комунікативність є умовою становлення, актуалізації суб'єктності особистості як духовно сутності.

Телеологічна функція. Полягає в тому, що комунікативність особистості у світі є визначальною метою суб'єктної особистості. Адже, саме комунікативність (взаємодія), є основою того, що на онтологічному рівні визначають як самоактуалізація, а на екзистенційному рівні як самореалізація та її форми: самовизначення, щастя, любов, дружба, професійна кар'єра, успіх та ін. Комунікативність особистості є метою розгортання буття людини як суб'єктної сутності.

В контексті комунікативності можемо дати також таке означення *суб'єктності особистості* – мотиваційний, інтеграційний, регулятивний,

координаційний центр особистості як комунікативної системи «Я – Інший».

Комунікативність як система буття особистості (система «Я – Інший») та як властивість суб'єктної особистості визначається (характеризується) трьома, синтетично поєднаними вимірами (формами): 1) *комунікативна свідомість* як свідомість «Я – Інший»; 2) *стан спів-буття* як спів-буття в системі «Я – Інший». На особистісно-психологічному рівні спів-буття актуалізується як стан «переживання спів-буття»; 3) *комунікативна взаємодія* як взаємодія «Я – Інший», яка характеризується явищами, що визначають діяльнісний, активнісний, творчий, процесуальний компоненти комунікативності.

Підтримуючи ідеї генетичного підходу до розвитку особистості та її суб'єктності, можемо зазначити, що всі ці виміри (форми) комунікативності особистості базуються на генетичній «інтенції комунікативного буття» особистості, яку можна означити як «*комунікативна установка*». Комунікативна установка як «спрямованість на комунікативний спосіб буття особистості» є інтенціональною основою актуалізації комунікативної свідомості, комунікативного спів-буття, комунікативної взаємодії та комунікативності загалом.

Комунікативна свідомість дає можливість усвідомити себе суб'єктом життєтворчості та життєдіяльності в системі «Я – Інший». Але з іншого боку, «Я» усвідомлює суб'єктність та цінність «Іншого».

Комунікативність є також особистісним «*станом спів-буття*» як «переживання спів-буття», станом «спів-буттєвої спільності» та засвідчує глибинність зв'язку, єдність, цілісність комунікативної системи «Я – Інший». Переживання «спів-буття з Іншим» також актуалізує оцінювальний стан переживання особистістю своєї суб'єктної сутності (як і суб'єктності Іншого).

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek LIII mezinárodní kolektivní monografie

Спів-буття як елемент системи буття особистості «Я – Інший» можна визначати в контексті «спів-причетості» Г. Батищева (друга універсалія): універсальна взаємна спів-причетність кожного усім суб'єктам в Універсумі й усіх – кожному [10, с. 127]. Це проголошення принципу зустрічі кожного з усіма, принципу всеєдності як суцільної взаємопронизаності усіх суб'єктів, що протистоїть суб'єкт-об'єктній моделі. В особистісно-психологічному вимірі спів-причетність актуалізується у «стані спів-причетність» особистості або як ми визначили стані «спів-буття» особистості.

Взаємодія «Я – Інший» (спів-дія, комунікативна дія) актуалізує діяльнісний (активнісний), творчий та процесуальний чинник «Я» як суб'єкта внутрішньоособистісної та зовнішньоособистісної комунікативності, але при цьому, «Інший» також актуалізується як суб'єкт комунікативної дії.

З одного боку, всі ці комунікативні чинники буття особистості є результатом актуалізації генетичної інтенції (коду) «комунікативна установка», а з іншого боку, вони, у своїй взаємодії, актуалізують її.

Комунікативність поєднує в собі як внутрішні, коли в системі «Я – Інший» Іншим є Я-Інший так і зовнішні аспекти комунікативного буття людини, коли Іншим може бути людина, суспільство, культура, природа, техніка, зміст освіти, комп'ютер тощо та зовнішній світ загалом.

У внутрішньому екзистенційно-буттєвому (особистісно-психологічному) вимірі буття особистості комунікативність актуалізується як система трьох компонентів (форм) комунікативності: комунікативна свідомість, «стан спів-буття» (спів-буттєвість) та взаємодія (спів-дія, комунікативна дія). Тому, проведене дослідження комунікативності, зокрема в контексті суб'єктності особистості, дає можливість визначити систему *розгортання комунікативного буття* особистості, яке, за своєю природою є суб'єктним буттям: «комунікативна свідомість – комунікативне спів-буття – комунікативна взаємодія».

Ключовою умовою, першим кроком, успішності розвитку суб'єктності особистості є становлення *«комунікативної свідомості особистості (свідомості-«Я – Інший»)*. Визначальною властивістю комунікативної свідомості є усвідомлення, визначення комунікативності телеологічною основою буття людини (особистості), «мірою буття людини», «основою легітимації та критерієм істини», «основою легітимації та критерієм моралі та моральності». У комунікативній свідомості апіорно закладено установку на суб'єктну взаємодію у світі. У формулі «Я – Інший» «Я», як свідомість, є носієм «суб'єктної свідомості».

Наступним, ще важливішим аспектом актуалізації комунікативних засад розвитку суб'єктності особистості, є формування особистісного (внутрішнього, психічного) *стану комунікативності як стану спів-буття*. Основою внутрішнього стану комунікативності є не тільки комунікативна свідомість, а – почуття, навіть несвідома установка на комунікативне буття, на взаємодію «Я – Інший». Комунікативний стан є, з одного боку, результатом комунікативної свідомості, а з іншого, важливою умовою як розвитку комунікативної свідомості, так і взаємодії. Особистість повинна не тільки усвідомлювати роль та необхідність комунікативності, але й відчувати, переживати її, «бути нею». В переживанні комунікативності, співбуттєвості у світі людина переживає, «відчуває» своє «Я», свою самість, свою суб'єктність. Дослідники суб'єктності вважають, що розкриття, розвиток осередку суб'єктності здійснюється в процесі «співбуттєвої спільності» з іншими суб'єктами [8, с. 33].

Важливим аспектом як співбуттєвості, так і взаємодії в системі «Я – Я» є *самоствалення особистості*. Суб'єктність є особливою формою вияву й організації активного ставлення особистості до себе як суб'єкта відносин з оточенням [11].

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek LIII mezinárodní kolektivní monografie

На це також звертає увагу Е. Фромм: «Не тільки інші люди, але і ми самі є «об'єктами» наших почуттів і установок. ... любов до інших і любов до себе взаємозумовлені... Справжня любов – це вияв плідності й вона передбачає турботу, повагу, відповідальність і знання». Результатом плідної любові до себе, згідно Е. Фромму, виступає «гуманістична совість як наша реакція на самих себе. Це голос справжнього Я, що вимагає від нас жити плідно, розвиватися повно і гармонійно, тобто стати тим, чим ми потенційно є... вона вміщує в собі сутність нашого морального досвіду... – це вираження особистісного інтересу і цілісності людини [12, с. 126]. Слабка совість виявляється в почутті провини і неспокої та свідчить про байдужість і деструктивність відносно себе. Здатність залишатися віч-на-віч з самим собою є головною умовою гуманістичної совісті, яка необхідна для плідного життя людини. Тому, розвиток особистісного інтересу до своєї «самості», плідна любов до себе (турбота, визнання цінності своєї особистості, повага (як прийняття взагалі), самопізнання) як основа самостворення – складають суть становлення і розвитку свого «Я» [8, с. 53].

Ключовим механізмом розвитку як комунікативної свідомості, комунікативного спів-буття так і суб'єктності загалом, є *комунікативна взаємодія «Я – Я»*, внутрішньоособистісна взаємодія. Суб'єктність розвивається в процесі взаємодії, взаємостосунків «Я» з «Я-іншим». Це зустріч з самим собою в просторі «не-Я», це набуття смислу життя, смислу самобуття. Завдяки цьому розкривається суть особистості, взаємопроникають одна в одну різні сутнісні утвори, стягуючись до центру суб'єктності. Особистість стає зібраною, щільною, єдиною, здатною забезпечити самореалізацію сутності у Світі [8, с. 73]. А. Маслоу визначає цей процес як «прорив», в якому всі сили особистості надзвичайно ефективно зливаються воедино, доставляючи інтенсивне задоволення, коли людина знаходить

едність, долаючи розірваність, більш відкрита відчуттям, характеризується неповторністю, експресією і спонтанністю, більш повно функціонує, володіє великими творчими здібностями й великим почуттям гумору, здатна піднятися над Его, більш незалежна від своїх нижчих потреб і т.д. Під час цих «проривів» вона стає більшою мірою сама собою, краще реалізує свої потенційні можливості, наближається до самого серця свого буття, стає більш повноцінною людиною [13, с.132].

У зовнішньому екзистенційно-буттєвому вимірі буття особистості взаємодія актуалізується у відповідних формах комунікативності (буттєвих, інструментальних): діалог, співробітництво, співпраця, творчість та ін. Пов'язуючи явища суб'єктності та взаємодії Н. Надюк наголошує на тому, що специфіка суб'єктності особистості проявляється в процесі її життєдіяльності та розуміється як *узагальнена форма взаємодії людини зі світом* в індивідуально організованому життєвому просторі [14, с. 35].

Трактування категорії суб'єкта В. Татенком засноване на ідеї вагомості для становлення суб'єкта у взаємозв'язках зі світом, а саме на можливостях вільного творення світу і себе в ньому, можливості бути автором свого життя [5; 15]. І в цьому – ще одна важлива функція суб'єкта – творення власне «свого» світу, власного буття у цьому світі, автором якого стає сама особистість. Отже, функцією суб'єкта є інтегративне поєднання зовнішньо- і внутрішньо особистісних явищ в єдину систему.

Цікавими та підтверджувальними домінантність в розвитку суб'єктності особистості комунікативної складової є цитати, які ми знаходимо у дослідженнях В. Татенка: «Моя свобода і суб'єктність закінчуються там, де починається свобода і суб'єктність іншої істоти, іншого сутнього, і навпаки»; «Лише у взаємодії з автономним, самодостатнім сутнім, яке вільно розвивається за своїми власними законами, я можу сподіватися на свій особистий, вільний,

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek LIII mezinárodní kolektivní monografie

автентичний розвиток»; «Людина як повністю розвинена індивідуальна самість неможлива без інших повністю розвинених самостей» (П. Тілліх) [16, с. 229].

Тому, комунікативність як комунікативна свідомість, комунікативна спів-буттєвість, комунікативна взаємодія, їх актуалізація у внутрішніх та зовнішніх екзистенційних вимірах буття особистості, є умовою та критерієм розвитку суб'єктності особистості.

Духовність особистості. Коли ми говоримо про взаємодію людини-суб'єкта у світі, сам термін «взаємодія» не може означити всю повноту якісних параметрів цієї взаємодії. Тому ми використовуємо поняття: «відповідна взаємодія», «взаємодіяти певним чином», «успішно взаємодіяти», «ефективно взаємодіяти». Що ми маємо на увазі?

Взаємодія людини у світі є об'єктивним процесом, незалежним від наших цінностей та бажань. Але, коли ми ведемо мову про якість взаємодії, ми в першу чергу говоримо про компетентності (соціальні, психологічні, професійні та ін.). Компетентності з одного боку, самі по собі є критеріями «ефективної взаємодії у світі», але з іншого, вони, щоб бути «ефективними», самі потребують відповідних критеріїв. Адже в основі взаємодії на основі компетентностей лежить технологічний аспект (навіть якщо це взаємодія в етичній сфері, сфері культури). Для того, щоб взаємодія була ефективною потрібен розвиток не тільки «технологічного», але і ціннісного, морального, естетичного та загалом духовно-смыслового буття людини. Ефективна взаємодія базується на основі усвідомлення, відкриття та актуалізації духовно-смыслової сутності наявного та телеологічного буття людини (особистості).

Духовно-смыслова компонента (духовність) це системоутворювальна властивість (атрибут) буття особистості [17] як суб'єкта (суб'єктної особистості), яка, наряду з комунікативністю та внутрішньою свободою, визначає онтологічну, аксіологічну та телеологічну основу буття суб'єктної особистості.

Ключовою функцією духовності особистості, за своєю природою, є *аксіологічна функція*, яка визначає та актуалізує духовно-сміслові виміри суб'єктності особистості та її розвитку. Духовно-смістова компонента суб'єктності особистості в процесі свого становлення формує «духовно-смістовий центр» особистості, актуалізує духовно-смістовий стан особистості, відкриває, визначає суб'єктний змісл «Я – як суб'єкт життєтворчості та життєдіяльності».

Значну увагу дослідженню суб'єктності як духовно-смістовій сутності приділяє Ф. Бондаренко. У його баченні, одиницею, яка конститує особистісне буття людини, є змісл. Він (смісл) визначає «унікальний спосіб існування «Я», його одиничну заданість життю, у вищих своїх проявах – глибинну духовну основу особистісного буття як моменту загального життя світу». «Переживання буття свого «Я» як буття, рівновеликого буттю світу, утворює квінтесенцію зміслу «Я», а його здатність утілення в життя і є суб'єктністю» [18, с. 56].

Як зазначає І. Нікітіна, змістовий вимір людини можна представити, як «міру освітленості особистості зміслом (сонцем)». Особистість, розвиваючись у 3-вимірному просторі (минуле, теперішнє і майбутнє або кількість, якість, глибина «Я»), зростає згідно з мірою освітленості життя зміслом як дерево зростає під сонцем [8, с. 43].

Один з лідерів екзистенційної психології В. Франкл розглядав самоактуалізацію як побічний ефект осягнення і реалізації зміслу людського життя, як результат самотрансценденції. Згідно з його теорії боротьба за змісл життя є основною рушійною силою розвитку людини. Пошук кожною людиною зміслу є головною силою її життя [19, с. 119].

О. Киричук та З. Карпенко визначають духовність як «інтегральну здатність людини до самотермінації і творчої активності, самотрансценденції у світ ідеальних, об'єктивно існуючих цінностей» [20, с. 5].

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek LIII mezinárodní kolektivní monografie

На комунікативних засадах духовно-сміслового виміру буття особистості наголошує А. Фурман, який універсальним механізмом аксіогенезу особистості визначає інтеракцію (взаємодію), завдяки якій відбувається інтеріоризація чужих персоніфікованих смислів і формування знаково-символічної структури її свідомості. При суб'єкт-суб'єктній взаємодії відбувається своєрідне входження «Іншого» в духовний світ «Я» як опонента, партнера чи навіть можливого вірця саморозвитку. Саме через особистісні смисли людина спроможна досягнути глибини і часопростір власного буття [21, с. 81 – 82]

Не зважаючи на те, що в філософській, психологічній, педагогічній літературі останнього періоду, різним аспектам духовності почали приділяти значне місце, дана проблема в сучасних умовах трансформації українського суспільства, зокрема становлення українця як «суб'єкта взаємодії у світі», вимагає більшої уваги. З іншого боку, визначення ключової ролі духовності у розвитку суб'єктності особистості, потребує більш детального дослідження сутності та змісту явища та поняття духовності.

Питання визначення сутності, змісту поняття «духовність», як і понять «смысл», «цінності» в сучасних наукових пошуках є проблематизованим. Відкинуто не тільки релігійне розуміння духовності, але поставлено під сумнів саме існування понять «дух», «духовність». У іншому випадку ситуація постмодерну визначає духовність як «плюралізм духовностей», який полягає не у відмові від духовності, а в запереченні «єдино правильної» духовності [17, с. 12]. На нашу думку, даний підхід є з одного боку найбільш оптимальним для визначення, розуміння сутності та змісту духовності, але він може призвести до абсолютизації плюралізму, що фактично повертає нас до стану ніцшеанського нігілізму.

Найпершим питанням, що вимагає визначення, є з'ясування відношення духовності до світу, до буття. Духовність – це розгортання

людського буття як форми буття взагалі. Людське буття, є формою саморозкриття буття як такого, і духовність «висвічує» його зміст через призму людського способу буття у світі [22, с. 43]. Але духовність не просто тісно пов'язана з буттям, вона, як дух, є його смислом, який буття «реалізує» через ідею людства. Саме «ідея людства» є *телеологічним* принципом буття. Через духовність буття дається, відкривається людині як людське буття, через духовність людина переживає «присутність» до буття, а з іншого боку – «іншість» людського буття.

Онтологічний принцип розуміння й визначення духовності позбавляє нас недоліків сумативного підходу й надає буттю людини цілісності, зв'язаності, статусу «цілісного процесу життєдіяльності» [17, с. 19]. Він визначає духовність як певну автономну, самодостатню сутність, яка не редукується до тих чи інших аспектів людського буття – моральних, соціальних або до свідомості, діяльності, але є принципом інших чинників людського буття.

На думку М. Бердяєва, особистість – це цілісний, соборний образ людини, в якому духовне начало як універсалія опановує всі її щиросердечні й тілесні сили [23, с. 18].

На пріоритеті безумовно-ціннісного відношення до світу над будь-яким обмеженими початками, цілями, інтересами тощо, наголошує у своїй третій універсалії «глибинного спілкування» Г. Батищев [24, с. 127].

Визначення поняття «дух» («духовність») нерозривно пов'язане з поняттям «цінність». Але духовність як аксіологічний смисл буття людини є синтезом не всіх або певних цінностей людського життя, а онтологічних смислів-цінностей, якими є триєдність «істина – добро – краса». Тому всі інші цінності можуть бути чинниками духовності людини, якщо вони співвідносяться з даними смислами-цінностями.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek LIII mezinárodní kolektivní monografie

Сутність духу (духовності) не «знімається» переліком істини, добра, краси, визначається не через сумативний підхід, а є їх синтезом. Поняття «дух» («духовність») не може «розщеплюватись» на складові. Але коли ми говоримо про генезу духовності як ціннісного виміру людського буття, то в цьому випадку існує певна «автономність» істини, добра, краси як смислів-цінностей [17, с. 18].

Добро є визначальною категорією генези духовності, без спрямованості на добро розмова про духовність взагалі втрачає сенс. Але не можна поняття «моральність» і «духовність», або моральний і духовний розвиток розглядати як синоніми. Як зазначає О. Москалець, «духовне нетотожне моральному» [25, с. 114]. Дух (духовність) не «знімається» повністю категорією добра, тому зводити духовність до моральності ми не можемо.

Не зважаючи на те, що істина на рівні духу (духовності) має моральну спрямованість, її роль, як феномена генези духовності, не поступається значенню феномена добра. С. Кримський виходить із того, що «потреба в істині складає суттєву «рису» духовного ладу людини і її культури й «пошук істини в системі духовності повинен ставати для людини пошуком самої себе» [26, с. 27]. Але, з іншого боку, духовність не може бути зведена до істини, тим паче якщо сутність істини зводиться до науковості, раціональності, знання. Істина – це смисл, який визначається також іншими смислами: добро і краса. Ще одним чинником генези духовності є краса як вияв досконалості та доцільності. Людина за законами краси упорядковує світ, осмислює призначення власного «Я», реалізує себе.

Незважаючи на те, що духовність є проявом структур універсуму в бутті людини, що дозволяє їй претендувати на всезагальність, цей атрибут людського буття по суті є індивідуальним [27, с. 13]. Адже людина є центром духовних актів, вона сама витворює свою духовність. Ми можемо говорити про духовність тільки в контексті поняття «людина», «особистість».

Тому онтологічний аспект розгляду проблеми генези духовності неможливий без екзистенційно-буттєвого (особистісно-психологічно), в площині якого й аналізується проблема духовності як суб'єктивного феномену буття. Враховуючи це, ми можемо дати таке визначення поняття: *духовність* – це розгортання, актуалізація смислу буття (духу) як людського буття через самовизначення, саморозвиток, самоактуалізацію особистості – через суб'єктність особистості.

Особистісно-психологічні аспекти духовності досліджує у своїх працях Ж. Юзвак, яка розглядає її як «творчу здатність людини до самореалізації та самовдосконалення, зумовлену такими особливостями когнітивно-інтелектуальної, чуттєво-емоційної та вольової царин, які сприяють успішному формуванню та реалізації потреби у цілеспрямованому пізнанні та ствердженні в її життєдіяльності істини, загальнолюдських етичних та естетичних цінностей, усвідомленню єдності себе та Всесвіту» [28, с. 141].

Духовно-сміслова компонента суб'єктності особистості у внутрішньому екзистенційно-буттєвому вимірі особистості актуалізується у буттєві духовно-сміслові форми суб'єктності особистості:

- духовність як внутрішній стан особистості (стан духовності), почуття;
- суб'єктно-смісловий вимір свідомості «Я – Інший» (світогляд, ідеї, установки);
- суб'єктно-смісловий вимір спів-буття «Я – Я» (самоствлення, самооцінка, любов до себе та ін.);
- суб'єктно-смісловий вимір взаємодії «Я – Я» (рефлексія, творчість як внутрішній стан особистості, самотворчість, суб'єктотворчість);
- телеологічна інтеграція властивостей суб'єктності та конституювання суб'єктного буття особистості;

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek LIII mezinárodní kolektivní monografie

– відкриття життєвих смислів та суб'єктного смислу «Я – суб'єкт своєї життєтворчості та життєдіяльності»;

- суб'єктне самовизначення особистості;
- мотиваційність суб'єктності особистості;

У зовнішньому екзистенційно-буттєвому вимірі суб'єктності особистості духовність актуалізується у буттєві духовно-сміслові форми суб'єктності особистості:

- свідомості «Я – Інший»: наука, філософія, мораль, культура та ін.;
- спів-буття «Я – Інший» (культура, цінності та мораль суспільства, ставлення до Іншого, любов, патріотизм, відповідальність та ін.);
- взаємодія «Я – Інший» (самовизначення, творчість, актуалізація духовно-мотиваційних смислів розвитку суб'єктної особистості, самоактуалізація, вчинки, об'єктивація творчості та ін.).

Аналіз сутності та змісту духовності показує, що суб'єктність та духовність особистості, дві взаємопов'язані сутності особистості. Духовність є смисловою та телеологічною основою буття суб'єктної особистості, а суб'єктність є як смисловою основою, так і механізмом розгортання духовної сутності особистості.

Внутрішня свобода особистості. Ті, хто буде знайомитися з дослідженням, здивуються тому, що аналіз питання суб'єктності розпочато не з ключової компоненти (характеристики) суб'єктності особистості – самості та її сутнісної (сміслової) основи – свободи.

Річ у тому, як підтверджують і наукові дослідження, питання суб'єктності особистості, важливість та функціональність ролі таких характеристик (понять) суб'єктності як самість, внутрішня свобода, самостійність, самовизначення, саморегуляція та інші «само...», не піддаються сумніву та, значною мірою, визначені. Невизначеними, проблематичними,

дискусійними, при розробці теорій суб'єктності особистості, є питання ролі, місця, функцій комунікативних, «діяльнісних» та аксіологічних засад сутності та розвитку суб'єктності. Тому, було логічним спочатку звернути увагу на питання, які перешкоджають розробці коректних та цілісних теорій суб'єктності особистості.

Розгляд комунікативності та духовності як атрибутивних властивостей суб'єктності, не дає відповіді на питання про саму сутність явища та поняття суб'єктності як самості (свобода, автономність, самостійність та інші «само...»), не дає відповіді на питання про «якість простору суб'єктності», умови, детермінанти, механізми та критерії суб'єктності особистості як самості.

Комунікативність сама по собі не визначає «якість» суб'єктності як самості, не визначає «міру суб'єктності» у взаємодії «Я – Інший», а є тільки «буттєвою формою» та умовою її означення. Комунікативність як система «Я – Інший» засвідчує тільки те, що суб'єктність можлива тільки в системі буття «Я – Інший» і на основі цієї системи. А духовно-смысловий вимір суб'єктності визначає та актуалізує мету суб'єктності особистості – «людськість» як духовно-смыслову сутність у її взаємодії у світі.

Тому, зроблені висновки ставлять перед нами питання про те, що є таке ключове в особистості як суб'єкті, що визначає суб'єктність як самість, засвідчує «рівень» цієї самості, є визначальним критерієм суб'єктності. Аналіз філософської, психологічної та педагогічної літератури засвідчує, що базовою властивістю (атрибутом) буття особистості як суб'єкта (суб'єктної особистості), є внутрішня свобода. Важливими онтологічними чинниками (характеристиками), умовами внутрішньої свободи є комунікативність та духовність.

Онтологічна функція внутрішньої свободи. Онтологічна функція внутрішньої свободи полягає в тому, що вона є самим буттям, «матерією»,

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek LIII mezinárodní kolektivní monografie

«простором» суб'єктності. Саме в «просторі» внутрішньої свободи та за допомогою екзистенційних механізмів внутрішньої свободи (самостійність, самовизначення, саморегуляція та ін.), можлива актуалізація комунікативності, духовності та суб'єктності загалом.

Аксіологічна функція внутрішньої свободи. Свобода (внутрішня свобода) наряду з духовністю особистості є визначальною смисловою та екзистенційною цінністю суб'єктності особистості.

Телеологічна функція внутрішньої свободи. Внутрішня свобода та її актуалізація у різних формах «само...» є метою розвитку суб'єктності особистості як комунікативної сутності.

Тому, внутрішня свобода особистості є базовою системоутворювальною компонентою суб'єктності, ключовою її характеристикою та методологічною умовою аналізу та означення.

Проблема свободи була актуальною протягом всього історичного поступу людини. Але особливої гостроти питання свободи набуває в нас час. Як зазначає К. Роджерс, «сьогодні чиниться колосальний тиск – культурний і політичний – у бік конформізму, слухняності та жорстокості» [29, с. 48]. А за словами Г. Маркузе, склалася ситуація, яку можна було схарактеризувати так: «Масове виробництво і розподіл претендують на всього індивіда...» [30, с. 274]. Чиниться насильство над індивідуальністю, пригнічується унікальність та ініціатива. Індустріальне суспільство – це суспільство, подібне до величезного заводу, де в кожного є регламентована і строго визначена роль. «Машинний процес у технологічному універсамі... руйнує внутрішню особисту свободу й об'єднує сексуальність та працю в безсвідомий, ритмічний автоматизм...» [30, с. 291].

Саме тому К. Роджерс визначає панівну тенденцію у світі: «геть від свободи» [29]. Бачимо також ґрунтовний аналіз цієї тенденції в праці

Е. Фрома «Втеча від свободи». Основним лейтмотивом цієї праці є втеча від свободи задля комфортного, але конформного життя. Ілюстрацією цього є така фраза автора: «... Сучасна людина все ще охоплена тривогою і піддається спокусі віддати свою свободу все можливим диктаторам – чи втратити її, перетворившись на маленький гвинтик машини: не у вільну людину, а в добре нагодований і добре одягнений автомат» [31, с. 24]. Багатьом людям притаманне прагнення втекти від себе, своєї свободи та відповідальності. Часто засобами такої втечі стають алкоголь, наркотики, індустрія розваг, комп'ютерні ігри, та незалежно від способу суть одна – втеча від себе, від автентичного буття.

Але, як підкреслює К. Роджерс, ситуація змінюється, «людина довго відчувала себе в житті маріонеткою – керованою силами економіки, силами несвідомого, силами навколишнього середовища. Її уневільнювали особи, інституції, теорії психологічної науки. Але тепер вона впевнено проголошує нову декларацію незалежності» [32, с. 223]. Виходячи з такого стану буття людини, вчений розробив концепцію «внутрішньої свободи» як внутрішнього особистісного джерела протиставлення зовнішньому тискові. Як безмежного ресурсу, що є в кожному із нас і потребує вивільнення та реалізації, задіяння всіх креативних та творчих здібностей [33, с. 3].

К. Роджерс дає визначення внутрішньої свободи: «Це суттєво внутрішня річ; вона існує в живій людині, зовсім окремо від зовнішнього вибору альтернатив, про який ми так часто думаємо, що саме він утворює свободу» [29, с. 44]. Він порівнює «внутрішню свободу» з тим типом свободи, який описує у своїх працях В. Франкл, зі свого власного досвіду перебування в концентраційних таборах. Йдеться про свободу, котру не могли зламати жахи того часу, незважаючи на те, що у в'язнів було відібрано все, що можна відібрати: власність, ідентичність, право вибору. Проте навіть

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek LIII mezinárodní kolektivní monografie

роки перебування в концентраційних таборах у їх страшних умовах засвідчили, що єдине, чого не можна відібрати в людини, це лише однієї речі – останньої людської свободи як права обирати своє власне ставлення до даної сукупності обставин, та права здійснювати свій особистий шлях у цих обставинах. Так, у своїй праці «Людина у пошуках сенсу» В. Франкл зазначає: «Людина не вільна від обставин. Але вона вільна зайняти позицію щодо них. Умови не зумовлюють її повністю [34, с. 77].

На думку К. Роджерса, внутрішня свобода – це свобода глибоко суб'єктивна та екзистенційна, коли людина діє за принципом: «Я можу жити сама, тут і зараз, за своїм власним вибором» [29, с. 44]. Суть внутрішньої свободи полягає в тому, щоб навчитися бути вільним, навчитися сприймати себе вільним, досягнути свою свободу від інших людей від держави, соціуму та інших чинників, усвідомити свою відповідальність за свободу. А це означає знайти в собі сили, щоб змогти сказати: «Я все більше стаю архітектором самого себе. Я вільний у прийнятті рішень та здійсненні вибору. Я здатний – через сприйняття своєї індивідуальності, сприйняти себе таким, яким я є, – більшою мірою реалізувати свою унікальність, свій потенціал» [29, с. 39].

Значним є також внесок у дослідження внутрішньої свободи особистості відомого представника гуманістичної психології А. Маслоу. Вчений розглядає питання свободи (внутрішньої свободи) в контексті поняття «самоактуалізована особистість», яке може бути синонімом поняття «суб'єктна особистість». На його думку, самоактуалізовані люди не ототожнюють свободу з її зовнішніми атрибутами, їм притаманна внутрішня незалежність від середовища [35, с. 235].

Поєднання духовності, комунікативності та внутрішньої свободи особистості характеризує погляди В. Франкла: «...людина як духовна

істота... завжди може якось «ставитися», якось «поводитися» стосовно світу... кожної миті свого життя... займає позицію по відношенню... до зовнішнього і внутрішнього середовища. Те, що може протистояти всьому соціальному, тілесному і навіть психічному в людині, ми називаємо духовним у ньому. Духовне, за визначенням, і є свободне у людині. Духовна особистість – це те у людині, що завжди може заперечити» [34, с. 111].

Важливою для свободи, на думку вченого, є не тільки здатність людини «вставати над усім», але і «здатність вставати над самим собою». «Моя особистісна буття означає свободу – свободу стати особистістю. Це свобода від фактичності, свобода своєї екзистенційності. Це свобода стати іншим» [34, с. 111]. Єдине, з чим не можна погодитись, це з поєднанням автором понять «особистість» та «свобода». Особистість також може бути не свободною. Свобода поєднується з суб'єктною особистістю.

М. Бердяєв підкреслював, що «свобода людини як суб'єкта полягає в тому, щоб... припинити жити відповідно зовнішнім принципам. Щоб вийшовши за свої межі, бути самим собою і нести відповідальність за свій вибір перед самим собою» [36, с. 27]. В ідеях філософа свобода як єдина не контрольована Богом категорія людського єства є найважливішим рушієм самотворення. Тож свідома регуляція поведінки як категорійна віха свободи особистості засвідчує її вищу природу й покликання [36, с. 18].

На думку сучасного філософа Л. Свендсена, «свобода є невіддільною умовою того, що ми розуміємо під поняттям «бути людиною» [37, с. 30], яка стверджує суб'єктну сутність людини. Питання свободи людини від самого початку пов'язане з цілком своєрідними людськими властивостями. Розглядаючи онтологічні засади свободи в контексті «свободи особи», відповідаючи на питання про «внутрішні умови» свободи, які визначаються відповідними властивостями особи, філософ наголошує на понятті

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek LIII mezinárodní kolektivní monografie

«автономія». Автономія виступає протилежністю і до існування, в якому домінує примус, і до існування, в якому здатність обирати не застосовується, коли особа здебільшого просто дозволяє обставинам визначати розвиток подій. Тому автономне життя є таким, що саме себе визначає, і здатність вибирати у ньому має центральне місце. Інші люди можуть допомагати, проте вони не здатні зробити мене автономним – щонайбільше вони можуть допомогти забезпечити умови, за яких я здатен розвинути й застосовувати власну автономію [37, с. 103 – 104].

В контексті ідей Л. Свендсона знаходимо підтвердження того, що *суб'єктність це не просто «вибір», а завжди вибір свободи.*

Активно питання свободи особистості досліджує Г. Балл. Вчений, аналізуючи сутність та зміст явища свободи виділяє дві взаємопов'язані сторони: одна, яка звернена до суспільства, належить до свободи, яку воно дає або повинно дати індивіду; інша, звернена до особистості, стосується тієї свободи, якою особистість здатна опанувати та використати її [38, с. 7]. Опанування внутрішньою свободою, на думку Г. Балла, суттєво відрізняється від досягнень зовнішньої свободи. А як зазначав Е. Фромм, «ми зачаровані зростанням свободи від сил, зовнішніх стосовно нас, і, як сліпі, не бачимо тих внутрішніх перешкод, примусів і страхів, які готові позбавити будь-якого сенсу всі перемоги, які отримані свободою над традиційними її ворогами» [31, с. 107].

Як підкреслює В. Татенко, необхідною умовою як розвитку суб'єктності особистості, так і ефективної її взаємодії у світі є *внутрішня свобода «Іншого»*, адже «Я» зацікавлене мати у своєму світі, у своєму докільлі тільки вільні створіння, у процесі творення яких та у взаємодії з якими воно тільки й може досягти вершин особистої свободи й особистісного розвитку [16, с. 226], свобода і суб'єктності людини «закінчуються там, де

починається свобода і суб'єктність іншої істоти, іншого сутнього, і навпаки» [16, с. 229].

Важливим фактором суб'єктності особистості вчені визначають наряду зі свободою **відповідальність** особистості.

Дослідження генези французького терміну *sujet* (суб'єкт) засвідчує «поєднаність у різний спосіб» поняття суб'єктності як 1) «підметовості» (*subjectite*) («служити основою, підґрунтям»), 2) суб'єктивності (*subjectivite*) («ідея протиставлення суб'єкта об'єкту») та 3) підлеглості (підданства) (*sujetine*) («містить ідею залежності чи підкорення пануванню, що домінує, примушує чи зобов'язує») [39, с. 148]. Вже порівняння поєднання 1 та 3 підходів до означення терміну *sujet* та поєднання концептів «внутрішня свобода» та «відповідальність» показує сутнісну та змістовну роль «внутрішньої свободи» та «відповідальності» як чинників суб'єктності особистості.

К. Роджерс веде мову про свободу, завдяки якій індивід вибирає самоздійснення, відіграє відповідну та добровільну роль у реалізації призначених долею подій цього світу [31, с. 45]. Внутрішня свобода, це якість рішучості та мужності, яка дозволяє людині входити в невизначеність незвіданого у міру того, як вона обирає себе. Це відкриття сенсу «Я», що йде зсередини... тягар відповідальності за те, щоб бути таким, яким ти себе вибрав. Це усвідомлення людиною того, що вона – процес, що протікає, а не статичний кінцевий продукт... Свободна людина діє довільно, вільно, відповідально, граючи свою значну роль у світі, детерміновані події якого влітаються в його спонтанний вибір і волю» [40, с. 425]

На думку В. Франкла, «бути свободним – це тільки негативний аспект цілісного феномену, позитивний аспект якого – бути відповідальними. Свобода може виродитися у звичайне свавілля, якщо вона не проживається з погляду відповідальності» [34, с. 88].

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek LIII mezinárodní kolektivní monografie

Свободу особистості в контексті її відповідальності ґрунтовно досліджує Л. Свендсен. На його думку, відповідальність нерозривно пов'язана зі свободою. Бути вільним «означає нести відповідальність» [37, с. 39], «свобода передбачає особисту відповідальність, вона надає тобі відповідальність, яка можлива лише за умови, що ти є вільним» [37, с. 103].

Важливим методологічним чинником усвідомлення сутності та взаємовідношення явищ та понять «свобода» та «відповідальність» можуть бути слова відомого філософа В. Франкла, який у своїй праці «Людина в пошуках смислу» [34] зазначає, що «свобода – це ще не все, свобода – це тільки половина правди. Ось чому я пропоную, щоб статую Свободи на східному березі доповнили статуєю Відповідальності на західному». На нашу думку, в основі процесу сучасних трансформацій у сфері комунікативності, духовності та суб'єктності повинна знаходитись система «Свобода – Відповідальність» («Freedom – Responsibility»).

Саме внутрішня свобода як результат рефлексії «свобода – відповідальність» та комунікативність (взаємодія) «Я – Інший» є умовою та механізмом розв'язання міри детермінації, впливу, зумовленості суб'єктності особистості зовнішніми, стосовно суб'єкта, детермінантами: біологічними, психологічними, природно-екологічними та соціальними.

Внутрішня свобода особистості у внутрішньому екзистенційно-буттєвому вимірі актуалізується у форми: рефлексія «свобода – відповідальність», внутрішній стан, простір, актуалізація самості як цілісності (актуалізація свободної особистості) та форм самості (самостійність, самовизначення, саморегуляція та ін.), джерело детермінації суб'єктного розвитку особистості.

У *зовнішньому екзистенційно-буттєвому* вимірі внутрішня свобода актуалізується у форми: свобода, автономність, самостійність, саморегуляція поведінки та ін.

Саме тому, характеризуючи особистість та її суб'єктність, їх розвиток, сучасна психологія, педагогіка та етика все більше використовують поняття «самовизначення», «самореалізація», «самоактуалізація», «самовдосконалення», «самовиховання», «самостійність», «самосвідомість», «самодіяльність», «саморегуляція», «автономність», «самодетермінація», «самоорганізація», «самоконтроль» та ін.

Поєднання комунікативності, духовності та внутрішньої свободи, є тією онтологічною, аксіологічною та телеологічною основою, яка і визначає сутність суб'єктності особистості як свободної духовно-комунікативної сутності.

2 Системність та цілісність суб'єктності особистості

Розгляд суб'єктності як системної та цілісної сутності є важливою умовою побудови теорії суб'єктності особистості.

Питання цілісності психічного життя досліджував В. Зеньківський. «Ідея суб'єкта як творчої основи індивідуальності, як реального носія психічної енергії, – писав дослідник, – неминуче постала перед нами через неможливість мислити психічну причинність, що переходить від одного процесу до іншого. ...менше всього можна говорити про чисту актуальність у психічній причинності, оскільки кожний окремий психічний процес являє собою роботу душі, яка має свою основу в центрі психічного життя, тобто в суб'єкті» [41, с. 394].

Слідом за В. Зеньківським, відомий український дослідник суб'єктності особистості В. Татенко говорить про «існування власне людського суб'єктного ядра», що робить принципово можливим становлення людини людиною, визначає можливість зародження й логіку розвитку психіки в онтогенезі, конститує становлення і розвиток нашого емпіричного «Я», надає йому, так би мовити, повноважень суб'єктної інстанції, енергетизує та

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek LIII mezinárodní kolektivní monografie

встановлює онтологічні рамки, в межах яких «Я» може реалізовувати індивідуалізовані програми самоздійснення [5, с. 236]. Поняттям «суб'єкт» дослідник позначає «центр інтеграції, регуляції, координації, функціонування, відтворення і розвитку системи психіки» [16, с. 235], «суб'єктне ядро психіки», «сутнісне ядро психіки» [15].

Як було визначено, суб'єктність є онтологічною, телеологічною та духовно-сисловою цілісністю, інтегральними системоутворювальними компонентами якої є «комунікативність», «духовність» та «внутрішня свобода». Ці три сутності (субстанції) «перебуваючи одна в одній», «визначаючи одна одну» є однією сутністю – суб'єктністю. Можемо визначити структуру суб'єктності особистості: «комунікативність – духовність – внутрішня свобода» (табл. 2.1).

Комунікативність – системна властивість (атрибут) буття особистості як суб'єкта, системоутворювальними компонентами якої є комунікативна свідомість (свідомість «Я – Інший»), комунікативний стан (стан спів-буття «Я – Інший»), комунікативна взаємодія (взаємодія «Я – Інший»). Важливими онтологічними чинниками, умовами, характеристиками, критеріями комунікативності як суб'єктної сутності є духовність та внутрішня свобода.

Духовність (духовно-сислова компонента суб'єктності) – системна властивість (атрибут) буття особистості як суб'єкта, системоутворювальними чинниками якої є онтологічні смисли-цінності «істина», «добро», «краса». Важливими онтологічними чинниками, умовами, характеристиками, критеріями духовності як суб'єктної сутності є комунікативність та внутрішня свобода.

Внутрішня свобода особистості – системна властивість (атрибут) буття особистості як суб'єкта, системоутворювальними компонентами якої є рефлексивна система «свобода – відповідальність». Важливими онтологіч-

ними чинниками, умовами, характеристиками, критеріями внутрішньої свободи як суб'єктної сутності є комунікативність та духовність.

Таблиця 2.1

Структура суб'єктності особистості		
Суб'єктність особистості		
Духовність	Комунікативність	Внутрішня свобода
«істина-добро-краса»	«комунікативна свідомість- комунікативне спів-буття- комунікативна взаємодія»	«свобода- відповідальність»

Суб'єктність як систему можна також представити як поєднання трьох сфер, які в місці свого перетинання утворюють сферу, яка і є суб'єктністю (рис. 2.1)

Рис. 2.1 Структура суб'єктності особистості

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek LIII mezinárodní kolektivní monografie

Суб'єктність як системна властивість актуалізує суб'єктний центр особистості – суб'єкт. Центр суб'єктності як цілісна сутність, як суб'єкт, є синтезом компонентів «комунікативна установка», «дух», «самість». Тому, система «комунікативна установка – дух – самість» – структура «суб'єкта» як «сутнісного центру суб'єктності» (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Структура суб'єкта (сутнісного центру суб'єктності)		
Суб'єкт (сутнісний центр суб'єктності)		
Дух	Комунікативна установка	Самість

Комунікативність, духовність та внутрішня свобода проектуючись на *внутрішній екзистенційний вимір* буття особистості, актуалізуються у різних екзистенційно-буттєвих формах «Я – Я-Інший»:

- комунікативність: свідомість (рефлексія, діалог, критичне мислення та ін.); спів-буття (почуття, стани: кохання, відповідальність, патріотизм та ін.); взаємодія (діалог, самотворчість, самовиховання та ін.);
- духовність: смислові, релігійні, моральні, естетичні, культурні, мотиваційні та ін. форми духовності внутрішнього світу особистості;
- внутрішня свобода: актуалізація внутрішньої свободи як рефлексивної системи «свобода – відповідальність» у свідомості та внутрішньому стані (почуттях) особистості; актуалізація внутрішньої свободи як «самості» особистості у властивостях (формах) «само...» (самостійність, самовизначення, самооцінка, самовиховання та ін.).

Тому, екзистенційна система «*форми комунікативності – форми духовності – форми внутрішньої свободи*» є екзистенційно-буттєвою структурою внутрішнього виміру суб'єктності.

Комунікативність, духовність та внутрішня свобода проєктуючись на зовнішній *екзистенційний вимір* буття особистості, також актуалізуються у різних екзистенційно-буттєвих формах «Я – Інший»:

- комунікативність: свідомість (діалог, актуалізація світоглядних форм комунікативної свідомості та ін.), спів-буття (кохання, дружба, відповідальність, патріотизм та ін.), взаємодія (спілкування, діалог, співробітництво, співтворчість, співпраця та ін.);
- духовність: актуалізація духовності особистості в зовнішньоособистісні (соціальні) форми (релігійні, етичні, культурні та ін.);
- внутрішня свобода: актуалізація стану внутрішньої свободи у зовнішньоособистісні форми «самості» особистості (свобода, самостійність, автономність, самовизначення, життєстійкість та ін.) та форми «відповідальності».

Тому, екзистенційна система *«зовнішні форми комунікативності особистості – зовнішні форми духовності особистості – зовнішні форми внутрішньої свободи»* – є екзистенційно-буттєвою структурою зовнішнього виміру суб'єктності.

Акцент на онтологічних системоутворювальних чинниках суб'єктності особистості (комунікативність, духовність, внутрішня свобода), а також розгляд екзистенційно-буттєвих форм суб'єктності, не дає нам відповіді на питання актуалізації (реалізації) основних функцій суб'єктності в бутті особистості: «бути господарем свого буття», самовизначатися, робити вибір, регулювати, протистояти, координувати, саморозвиватися, самоактуалізуватися та ін. – бути тією сутністю особистості, яка «управляє» цими процесами як у внутрішньоособистісному, так і у зовнішньоособистісному вимірах буття особистості.

Які ж існують «в руках» суб'єкта (суб'єктної особистості) управлінські можливості, засоби, механізми, які дозволяють ефективно здійснювати

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek LIII mezinárodní kolektivní monografie

управління самовизначенням, саморозвитком, самоактуалізацією свого буття, здійснювати процес управління «собою-Я» в системі «Я – Інший» та управління взаємодією у цій системі.

Аналіз наукових джерел показує, що існують різні підходи до визначення набору, системи необхідних суб'єктних «управлінських» умов, властивостей, засобів, механізмів. Але, узагальнюючи дослідження вчених, можемо побачити, що всі інструментальні, «суб'єктно-управлінські» властивості зводяться, в основному, до трьох інтегральних властивостей суб'єктності особистості: *творчість, мотиваційність та саморегуляція*.

Тому, екзистенційна система «*творчість – мотиваційність – саморегуляція*» – екзистенційно-інструментальна (екзистенційно-управлінська) структура суб'єктності особистості.

Мотиваційність, творчість та саморегуляція як екзистенційно-інструментальні (екзистенційно-управлінські) форми суб'єктності особистості, управляють («запускають», розвивають, актуалізують, регулюють) процес розвитку та актуалізації властивостей суб'єктності особистості та суб'єктної особистості як системи загалом.

Екзистенційно-інструментальний компонент суб'єктності особистості в системі (структурі) суб'єктності виконує дві *функції*, які поєднуються в одну на основі поняття «актуалізація» (самоактуалізація). Це *функція розвитку* властивостей суб'єктності та суб'єктності в цілому та *функція управління (саморегуляції)* наявними суб'єктними формами та суб'єктністю в цілому.

Важливим підтвердженням суб'єктності як системності, цілісності є глибинний зв'язок явищ та понять комунікативності, духовності та внутрішньої свободи з інструментальними явищами та поняттям творчості, мотиваційності та саморегуляції.

Виходячи з цього, особистісна (особистісно-психологічна) система (модель) суб'єктності особистості буде мати такий вигляд: «дух –

комунікативна установка – самість» (*центр суб'єктності, суб'єкт*) – «комунікативність – духовність – внутрішня свобода» (*онтологічний вимір суб'єктності*) – «екзистенційно-буттєві форми актуалізації системи суб'єктності особистості «комунікативність – духовність – внутрішня свобода» (*екзистенційно-буттєвий рівень (вимір) суб'єктності*) – «творчість – мотивація – саморегуляція» (*екзистенційно-інструментальний (екзистенційно-управлінський) рівень (вимір) суб'єктності*) (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Загальна структура суб'єктності особистості		
Суб'єкт (сутнісний центр суб'єктності)		
Дух	Комунікативна установка	Самість
Духовність	Комунікативність	Внутрішня свобода
«істина-добро-краса»	«комунікативна свідомість-комунікативне співбуття-комунікативна взаємодія»	«свобода-відповідальність»
Екзистенційно-буттєві форми духовності	Екзистенційно-буттєві форми комунікативності	Екзистенційно-буттєві форми внутрішньої свободи
Екзистенційно-інструментальні форми духовності	Екзистенційно-інструментальні форми комунікативності	Екзистенційно-інструментальні форми внутрішньої свободи
Мотиваційність	Творчість	Саморегуляція
Духовність	Комунікативність	Внутрішня свобода
Суб'єктність		
Суб'єкт		

У своєму дослідженні ми зупинились на аналізі онтологічних та екзистенційно-буттєвих компонентів суб'єктності особистості. Аналіз

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek LIII mezinárodní kolektivní monografie

екзистенційно-інструментальних компонентів суб'єктності особистості потребує окремого розгляду.

Висновки. Криза сутнісних засад буття людини, яка визначає історичний процес XX ст., не тільки загострила проблему «комунікативності буття», але і вивела на порядок денний питання суб'єктної ролі людини у процесі її взаємодії у світі.

В сучасній психолого-педагогічній науці відбувається активний процес дослідження суб'єктності особистості.

Недоліком наявних досліджень є те, що незважаючи на зроблений ними значний крок в подоланні діяльнісного підходу, концепт «діяльності» все ще залишається ключовим методологічним принципом цих теорій.

Ефективною методологічною та інструментальною основою розробки ефективної теорії суб'єктності особистості може стати комунікативний підхід до суб'єктності особистості.

В дослідженні доведено, що комунікативність, духовність та внутрішня свобода є онтологічними, аксіологічними та телеологічними чинниками означення суб'єктності особистості як на онтологічному, так і на екзистенційному рівнях суб'єктного буття особистості.

Комунікативність суб'єктності є своєрідною «буттєвою формою», середовищем актуалізації суб'єктних якостей особистості та суб'єктності загалом. Духовність (духовно-смысловий вимір) суб'єктності особистості є телеологічною основою конституювання суб'єктності особистості.

Ключовою характеристикою, умовою та критерієм комунікативності, яка визначає суб'єкта як самість, є – внутрішня свобода,

Внутрішня свобода, яка визначається як результат рефлексії «свобода – відповідальність», є базовою властивістю (атрибутом) буття особистості як суб'єкта (суб'єктної особистості).

Важливим методологічним принципом формування теорії суб'єктності особистості є розгляд суб'єктності як цілісного, системного явища. Суб'єктність особистості визначається як система «комунікативність – духовність – внутрішня свобода».

Список використаних джерел:

1. Прищак М. Д. Становлення комунікативної парадигми буття людини. *World science: problems, prospects and innovations*. Proceedings of the 8th International scientific and practical conference. Perfect Publishing. Toronto, Canada. 2021. Pp. 661-670. URL: <https://sci-conf.com.ua/viii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-world-science-problems-prospects-and-innovations-21-23-aprelya-2021-goda-toronto-kanada-arhiv/>
2. Прищак М. Д. На шляху становлення суб'єктно-комунікативного підходу до особистості. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. Випуск 70. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2022. С. 98–103.
3. Прищак М. Д. Генеза суб'єктного підходу до особистості. *Moderní aspekty vědy: XXVIII. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2023. Str. 524–561. URL: <http://perspectives.pp.ua/public/site/mono/mono-28.pdf>*
4. Прищак М. Д. Комунікативно-духовний підхід до суб'єктності особистості. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. 2023. № 1(19). С. 486–502. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/3462>
5. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении. Київ: Видавничий центр «Просвіта», 1996. 404 с.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek LIII mezinárodní kolektivní monografie

6. Шехавцова С. О. Суб'єктність у педагогічному аспекті: теорія і практика. Полтава: ПУЕТ, 2016. 414 с.
7. Велитченко Л. К. Психологічні основи педагогічної взаємодії: автореф. дис.... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2006. 30 с.
8. Нікітіна І. В. Суб'єктне самовизначення молодшої людини в період повноліття: монографія. Київ: КНТ, 2008. 192 с.
9. Скорич Л. П. Суб'єктність в освітньому процесі. *Вісник Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка*. 2011. Вип. 11. С. 836–850.
10. Батищев Г. С. Найти и обрести себя. Особенности культуры глубинного общения. *Вопросы философии*. 1995. № 3. С. 95–129.
11. Мешко О. І., Мешко Г. М. Суб'єктність майбутнього вчителя як важлива складова його професійної позиції. *Освіта регіону. Психологія вищої школи*. URL: <http://www.social-science.com.ua>
12. Фромм Э. Человек для себя. Минск: Коллегиум, 1992. 253 с.
13. Маслоу А. Психология бытия. Москва: Рефл-бук: Вакслер, 1997. 304 с.
14. Надюк Н. Специфіка та атрибутивні основи суб'єктності особистості. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Педагогіка. Психологія. Соціальна робота. 2012. № 4. С. 5–38.
15. Татенко В. О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології. *Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії*. Київ: Либідь, 2006. С. 316–357.
16. Татенко В. О. Сучасна психологія: теоретично-методологічні проблеми. Київ: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2009. 288 с.
17. Прищак М. Д. Генеза поняття духовності в педагогічній думці України (друга половина XIX – 20-ті роки XX століття). Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2008. 172 с.

18. Бондаренко О. Ф. Суб'єктність як етичний вимір: у пошуках вітчизняної традиції в психотерапії. Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії: збірка статей. Київ: Либідь, 2006. С. 52–69
19. Франкл В. Поиск смысла жизни и логотерапия. *Психология жизни. Тексты*. Москва: Изд-во МГУ, 1982. С. 118–126.
20. Киричук О.В. Карпенко З. С. Рівні суб'єктності та індикатори духовності людини. *Педагогіка і психологія*. 1995. №3. С. 3–11.
21. Фурман А. А. Психологія особистості: ціннісно-орієнтаційний вимір. Одеса: ОНПУ; Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 312 с.
22. Барановский В. Ф. Духовность личности: социальный механизм развития. Київ: Наукова думка, 1995. 167 с.
23. Бердяев Н. А. О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической метафизики. Париж: YMCA Press, 1939. 224 с.
24. Батищев Г. С. Найти и обрести себя. Особенности культуры глубинного общения. *Вопросы философии*. 1995. № 3. С. 95–129.
25. Москалец В. П. Психологічні основи виховання духовності в українській національній школі: дис ... д-ра псих. наук: 19.00.07 / Український держ. педагогічний ун-т ім. М. Драгоманова. Київ, 1996. 425 с.
26. Крымский С. Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации. *Вопросы философии*. 1992. № 12. С. 21–28.
27. Караульна Н. В. Духовність як чинник самовизначення людини: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка Київ, 2000. 154 с.
28. Юзвак Ж. Духовність як психологічний феномен: структура та чинники розвитку. *Філософська думка*. 1999. № 9. С. 139–150.
29. Роджерс К. Вчитися бути вільним. *Гуманістична психологія: Антологія: навч. посібник: У 3-х т.* Київ: Пульсари, 2001. Том 1: Гуманістичні підходи в західній психології XX ст. С. 37–59.

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek LIII mezinárodní kolektivní monografie

30. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества. Москва: АСТ, 2003. 448 с.
31. Фромм Э. Бегство от свободы. Москва: Академический проект, 2007. 272 с.
32. Роджерс К. К науке о личности. История зарубежной психологии. Москва: Изд. Моск. ун-та, 1986. С. 199–230.
33. Самчук Р. В. Концепція «внутрішньої свободи» К. Роджерса як шлях до автентичного існування. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/71774/7-Samchuk.pdf?sequence=1>
34. Франкл В. Человек в поисках смысла. Москва: Прогресс, 1990. 366 с.
35. Маслоу А. Мотивация и личность. СПб: Евразия, 2001. 478 с.
36. Бердяев Н. А. О назначении человека. Москва: Республика, 1993. 393 с.
37. Свендсен Л. Фр. Г. Філософія свободи. Львів: Видавництво Анетти Антоненко; Київ: Ніка-Центр, 2016. 336 с.
38. Балл Г. А. Психологическое содержание личностной свободы: сущность и составляющие. *Психологический журнал*. 1997. № 5. С.7 –19.
39. Європейський словник філософії: Лексикон неперекладностей. Том перший. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. 576 с.
40. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека. Москва: Прогресс: Универс, 1994. 479 с.
41. Зеньковский В. В. Проблема психической причинности. Киев: Тип. Императ. Универс. Св. Владимира, 1914. 435 с.